

MILYEN NYELVTANT ÍRT VALÓJÁBAN SYLVESTER JÁNOS?

SZATHMÁRI ISTVÁN

1. Mai modern — nemritkán modernkedő — korunk nem szívesen foglalkozik az elmúlt századok tudományával, tudósaival. Mindezt bizonyítja például — hogy szűkebb területünkön maradjunk — nemcsak a nyelvtudomány-történet háttérbe szorulása, hanem az is, hogy nem vesszük figyelembe gyakran használható (rész)eredményeiket; hogy egy-egy túlságosan általános, ezért semmitmondó megjegyzéssel értékeljük műveiket vagy egész munkásságukat; stb. Pedig sem a mát nem érthetjük meg, sem a holnapot nem alakíthatjuk a tegnapi biztos ismerete, eredményeinek (természetesen kritikus) felhasználása nélkül, nem beszélve arról az erkölcsi hatásról, azokról a módszerbeli tanulságokról, amelyeket az elődök élete, munkássága szinte kínálva kínál.

A XVI. század s benne a minket most közelebről érdeklő Sylvester János szerencsés kivétel. BALÁZS JÁNOS nemrégiben egy terjedelmes, nagy körültekintéssel s modern szemmel megírt monográfiát szentelt Sylvester korának, életének, egész oeuvre-jének. (Sylvester János és kora. Tánkönyvkiadó. Bp., 1958.) Magam XVI—XVII. századi nyelvtaníróinknak a nyelvi egységesülésre és normalizálódásra gyakorolt hatását kutatva mégis úgy láttam, érdemes volna részleteiben — mennyiségiileg is! — megvizsgálni, hogy Sylvester „Grammatica Hvngarolatina” c. műve — amely az első ené műve Közép- és Kelet-Európában — milyen mértékben a latin, illetőleg a magyar nyelv nyelvtana, vagyis hogy milyen grammatikát írt valójában Sylvester.

2. Az eddigi kutatók — különösen kezdetben — nagyon különböző módon vélekedtek. JANCsó BENEDEK, aki elsőként tekintette át alaposabban régi nyelvtaníróink munkáit, arra az eredményre jut, hogy Sylvester egy élő nyelv, azaz a magyar grammatikáját írta meg (Magyar nyelvtudomány-történeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Bp., 1881. 25—61, kül. 28). SZEGEDY REZSÓ teljes mértékben ellentmond JANCsó megállapításainak, szerinte „tulajdonképpen magyar grammatikáról Sylvesternél nem lehet szó, legfeljebb a magyar nyelvre vonatkozó jegyzeteiről szabad beszélnünk ...”, azaz Sylvester műve „egy holt nyelv”, a latin grammatikája (EPHK. XXIII [1899.], 40—53, 129—41; az idézet: 51). SZENDE ALADÁR a XVI. század nyelvszemléletét tárgyaló dolgozatában szintén így nyilatkozik: „Nincs is magyar nyelvtanunk a XVI. századból. Sylvester nyelvtana latin nyelvtan, de annyiban fontos, hogy a magyarból hoz fel példákat, analógiákat: észreveszi a magyar nyelvet.” (MNYTK. 40. sz. Bp., 1938. 48.)

TURÓCZI-TROSLER JÓZSEF már nem ilyen egyoldalú. A nemzeti nyelvek — elsősorban a mi nyelvünk — felszínre jutása, valamint Sylvester német forrásai után nyomozva így fogalmazza meg következtetéseit: „... az eredetiség s a kölcsönzések, az önállóság s önállótlanóság filológiai kérdése elhomályosul Sylvester hallatlan teljesítménye, a magyarítás, a magyar nyelv első grammatikalizálása, vagy ami ezzel

egyét jelent, a magyar nyelv belső felfedezése mellett.” (A magyar nyelv felfedezése. Bp., 1933. 27.) HORVÁTH JÁNOS szintén világosan látja, hogy bár Sylvester munkája latin nyelvtan, de „magyar fiúk nyelvtanítójának” szánta, „azért fordít gondot a latin és a magyar nyelv eltérő szerkezeteinek számontartására, s használja kiegészítő eszközül általában a magyar nyelvet. Mindezt oly mértékben teszi, hogy észrevétlen hovatovább egy magyar nyelvtan körvonalai rajzolódnak ki a latin palástja alatt”. „... oly tudós figyelem tárgyává is megtette anyanyelvét, minőre addig csak a »szent« nyelveket... méltatták. Külföldi példák ösztönözték erre is, de hovatovább a nemzeti érzés vette át a sugalló szerepet, s olykor szinte meg is feledkezett róla, hogy voltaképp latin nyelvtant akar tanítani.” (A reformáció jegyében. Bp., 1953. 147—55, az idézet: 149—50, 151.) BALÁZS JÁNOS monográfiájában feltárja az első, vulgáris nyelvet tárgyaló grammatikák létrejöttének körülményeit, Sylvester nyelvtanának eddig nem említett forrásait, továbbá alapos elemzésnek veti alá mind a latin, mind a magyar részeket, majd megállapítja, hogy a Grammatica Hvngarolatina a kétnyelvű nyelvtantípusok közül való, s „... nemcsak a magyar nyelv grammatikája, hanem — még nagyobb mértékben — a latiné is” (l. i. m. passim, az idézet: 190; l. még: BÁRCZI GÉZA, A magyar nyelv életrajza. Bp., 1963. 206 és passim; A magyar irodalom története. Főszerk.: SÓTÉR ISTVÁN. Bp., 1964—1966. I. 298—302).

Magam azt hiszem — HORVÁTH JÁNOS gondolatait is továbbvive —, hogy Sylvester korának követelményeihez igazodva inkább latin nyelvtant akart írni magyar nyelvi értelmezésekkel és a magyar nyelvre vonatkozó szerkezeti stb. egybevetésekkel, de humanista mintaképeinek, tanító-nevelő céljainak, tudós kutató-egyéniségének s hazaszeretetének — amely nem kismértékben az anyanyelv szeretetét is jelenti — a hatására mintegy valóban megfelelkezett eredeti célkitűzéséről, ezért művében végeredményben a magyar nyelv javára billen a mérleg, a Grammatica Hvngarolatina valamelyest nagyobb arányban a mi nyelvünk grammatikája lett. A továbbiakban ezt szeretném igazolni.

3. Bizonyítékaimat három csoportban sorakoztatom fel. Az elsőben foglalkozom a nyelvtan magyar és latin részeinek arányával, Sylvesternek a tanításra vonatkozó tanácsaival, továbbá a nyelvtanból közvetlenül adódó egyéb érvekkel (a nyelvtan műszavai; címe; Sylvester nyilatkozatai hazája iránti szeretetéről s arról, hogy a magyar sem alábbvaló, mint akár a latin vagy más nyelvek. stb.). A második csoportban kerül sor az előzmények (a nyelvtan létrejötte, forrásai, célja; Hegendorf Rudimentája; a Gyermeki beszélgetések; stb.) rövid tárgyalására. Végül a harmadikban térek ki Sylvesternek a későbbi írásaiban (Újtestamentum-fordítása, levelei) és az egész életművében megmutatkozó érvekre (a nyelvtani szabályok érvényesítése; helyesírási rendszere; hatása; stb.). — Az itt említett — és még említhető — kérdéseket természetesen csak annyiban érintem, amennyiben jelen témánkkal összefüggnek (részletes kifejtésüket l. BALÁZS id. művében és — más szempontból — SZATHMÁRI ISTVÁN, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Sajtó alatt. 69—139 passim).

Az érvek felsorolása előtt — hogy a Grammatica Hvngarolatina korát, lehetőségeit, célját stb. némileg felidézzük — mutassunk rá röviden: a XVI. század második negyedében milyen három út vezetett — a vulgáris nyelvekéhez hasonlóan — a magyar nyelv felfedezéséhez, grammatikai rendszerbe foglalásához, majd szabványosításához.

Először az első és a második fejlődési fokot képviselő nyelvtanok írása (l. BALÁZS MTud. 1956. 313—22). Főként a Donatus-féle latin nyelvtanhoz írt tolmácsolatok,

értelmezések, magyar példák és paradigmák s még inkább — az immár második fokot jelentő kétnyelvű nyelvtanok esetében — a latin nyelvi jelenségek után a magyar nyelviek leírása. Mindez a magyar nyelvhasználat egyre több elemének a felismerését, majd — egyelőre a latint követő — rendszerezését, illetőleg a kifejezés-módok alakváltozatainak észlelését, végül a használatukat meghatározó szabályokat, szabályféléket eredményezte.

Ugyanide vezetett — majdnem hasonló állomásokon keresztül — a fordítás, elsősorban a biblia egyes részeinek a lefordítása. Ez a művelet még a legprimitívebb fokon is két nyelv szavainak, jelenségeinek az egybevetését jelenti. Azon a fokon meg, amit Erasmus követett és követelt meg, és amit Sylvester is célul tűzött maga elé, már szinte a két nyelvnek (természetesen a kornak megfelelő) „tudományos” összehasonlítása. Az efféle fordítás is mintegy „felfedeztette” a fordítóval az anyanyelvi jelenségeket, a különböző kifejezésbeli lehetőségeket stb., s az utóbbiak között való választásban alkalmakként állásfoglalásra, majd bizonyos szabályok, normák felállítására kényszerítette a fordítót. Nem véletlen hát, hogy ebben a korban s még sokáig a legjobb fordítók írják a nyelvtanokat.

Az előbbi kettővel szorosan összefügg a végeredményben ugyanoda vezető harmadik út: a latin nyelv iskolai tanítása, pontosabban ennek érdekében (kezdeti fokon) az anyanyelv felhasználása. Mint ismeretes, a humanisták nem zárkóztak el a vulgáris nyelvektől, ha mindjárt azért is, hogy mindenki számára hozzáférhetővé tegyék az evangéliumokat, s hogy megkönnyítsék velük a szent nyelvek elsajátítását. Európában tehát mindenütt támaszkodtak az anyanyelvre a latin tanítása közben, aminek az eredménye az lett, hogy tolmácsolatokkal, értelmezésekkel stb. kísérték a latin nyelvkönyveket, nyelvtanokat, hogy több nyelvű dialógusokat állítottak össze, illetőleg, hogy kétnyelvű nyelvtanokat írtak, amelyben mindig figyelembe vették a tanulók, a tanulás szempontjait.

Természetesen ugyanaz a tudós, prédikátor stb. gyakran mindhárom utat megjárja, sőt előfordul az is, hogy egyetlen mű együtt képviseli őket. Ilyen munka Sylvester nyelvtana is: „Grammatica Hvngarolatina in ufum puerorū recēs scripta Ioanne Sylueltro Pannonio autore. Neanesi, An. 1539. die 14 Iunij.” (Közölve: CorpGr. 1—78; a továbbiakban a pusztaság számokkal ennek a megfelelő helyére utalok.)

4. Ismeretes, hogy az említett hatások eredményeképpen Sylvester nyelvtanának vannak (illetőleg pontosabban: lettek) teljesen vagy szinte teljesen a mi nyelvünk jelenségeivel foglalkozó részei. Mivel számunkra most ezek a legjelentősebbek, kezdjük velük.

A „Litera” (6—9) és a „De ortographia hungarici sermonis” (10—2) c. részben Sylvester elsőként kíséri meg a magyar magánhangzók leírását és rendszerezését, s több lényeges szabályát közli (megoldja az *s*, *sz*, *zs* hangok jelölését is!) — amint KNEZSA mondja (MHír.² 15) — „a Huszita Biblia óta az első tudatosan megszerkesztett” helyesírási rendszerének. — A nyelvtannak talán legértékesebb (mert legszubjektívabb) a „Regulae generales de nominum generibus” c. fejezete (14—23), amelyben — a nemek kapcsán! — a hónap- és szélnevek magyarosításáról, a hazai folyó- és városnevekről olvashatunk. — Szinte kizárólag a magyar számnevek használatának szabályait foglalja össze szerzőnk — éppen a latintól eltérő sajátságokat hangsúlyozva — a számnévről szóló öt regulában (23—6). — A Grammatica Hvngarolatina-nak a ma számára legfontosabb részét az, ahol (26—30) Sylvester mintegy az összehasonlító módszer előfutáraként, a göröggel egybevetve, megállapítja a határozott névelő sajátságait, nyelvhasználati szabályait, helyesírását, és — elsőként

— nyilatkozik stilisztikai értékéről. — A „Declinatio” c. fejezetben belül hat pontban olvashatunk a magyar esetragoknak a latintól való különbözőzéseiről (30—2). — Tisztán a mi nyelvünkkel — sőt nyelvünk értékeivel — foglalkozik még a ragozható beszédrészek tárgyalása után beiktatott igen szép rész (74—5, l. később is).

És most lássuk a Grammaticának a latin és a magyar nyelv jelenségeit vegyesen érintő részeit. A „Comparatio” (12—3) c. fejezet először — szabályokba is foglalva és példákkal — bemutatja a magyar közép- és felsőfokot, majd a latinból csak példákat hoz. — Sylvester grammatikája a nemek általános kérdéseit mindkét nyelvre (és a görögre) vonatkozólag megemlíti (13—4), de a középpontban mégis a magyar áll, amennyiben a latinbeli három nemmel szemben a mi nyelvünkben kettőt különböztet meg, s azokat az eseteket sorolja fel, amikor a nembeli különbséget — szerinte — néha mi is kifejezzük. — A névszóragozásnak a paradigmákat bemutató részében (33—8) szerzőnk a latinnak megfelelő keretben latin névszókat ragoz, de mindig megadja magyar egyenértékeseiket, sőt (a 37—8. lapon) kitér a névelő használatára, s az egyes és többes szám valamennyi esetében — latin és magyar mondatba ágyazva — közli a *Magister*, illetőleg *Az mester* szót: „Ad hanc formam poterunt pueri in omnibus declinationibus exerceri” (38). — A „pronomeni”-ek tárgyalása két részre oszlik. Az elsőben (38—46) — amely Sylvester művének egyik legértékesebb fejezete — sokkal inkább a mi nyelvünk kerül előtérbe. Itt ugyanis a birtokos személyragokkal és a tárgyias ragozás ragjaival foglalkozik (ezeket — a „pronomeni separatum”-nak nevezett személyes névmásokkal szemben — „pronomeni affixum”-oknak tekintette), mintegy megsejtve közös eredetüket. A második részben (46—53), ahol a személyes, birtokos, mutató névmások ragozására kerül sor, már a latin forma áll a középpontban, de a csoportosítás gyakran a magyar nyelvi szempontokat követi, s mindig ott a magyar megfelelő és értelmezés. — Az igeről és az igeragozásról szóló egyik legterjedelmesebb fejezet (53—71) fő vonalaiban a latin nyelvtani alapokra épül, de Sylvester nemcsak hogy magyar értelmezésekkel kíséri megállapításait, s közli a megfelelő magyar paradigmákat, hanem igen gyakran átlépi az adott kereteket a mi nyelvünk javára, illetőleg csak magyar nyelvi jelenségeket tárgyal (pl. a magyar igék osztályozása; a tárgyias és a tárgyatlan igék, továbbá a tárgyias ragozás felismerése; a műveltető igé; stb.). — Az adverbiumokat, a participiumokat, a kötőszókat, a praepositíókat és az indulatszókat tárgyaló rész (72—4, 76—8) alapja szintén a latin grammatika, de innen sem hiányoznak az egyes jelenségek magyar nyelvű példái, meghatározásai, sőt nyelvtanírónk nemegyszer csak a mi nyelvünkben jelentkező kérdést vizsgál meg (pl. a *kedig* — *penig* és más kötőszók használata: 72, 76—7). — Végül a tanulás fontosságáról, nyelvtana létrejöttéről, az idegen nyelvnek az anyanyelvvél való egybevetéséről stb. elmélkedik Sylvester az ajánlásokban (3—5).

Az elmondottakból következik, hogy Sylvester grammatikájában elenyészően kicsi az a terület, ahol csak a latin nyelv, pontosabban a latin nyelvtan szempontjai érvényesülnek. (De még itt is többször megjelenik a nyelvtani műszavak és meghatározások magyar tolmácsolata.) Ilyenek a grammatika célját, felosztását s az egyes jelenségek általános vonatkozásait meghatározó részek (6, 9—10 és passim).

Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk, hogy — a CorpGr.-beli közlést véve figyelembe — Sylvester körülbelül 24 lapon foglalkozik szinte kizárólag a magyar nyelv jelenségeivel, 51 lapon mind a mi nyelvünkkel, mind a latinnal, és összesen — az általános kérdéseket érintő néhány soros részeket is ideszámítva — megközelítőleg 5—6 lap tartalmaz csak a latin grammatikát tükröző részeket!

5. Nem kevésbé jellemző nézetünk szemszögéből, hogy Sylvester, aki — mint utaltunk rá — magyar fiúk tanítóinak szánta művét, s aki praeceptorkodott is, és kiváló tanító lehetett, hányszor ad tanácsot a latin és hányszor az anyanyelv tanulására, tanítására. Megfigyelésem szerint 13 esetben magyar, 5 esetben latin nyelvi jelenséggel kapcsolatban figyelmezteti a „puer”-t a névelő- s a többesszám-használat, az igeragozás stb. egy-egy sajátos formájára, vagy efféléket világit meg magyarázattal, például (i. h. 10, 15, 27, 30, 38, 41, 45, 46, 47, 53, 58, 62, 67); illetőleg visszautalja a tanulót Donatushoz vagy másához, esetleg ki is emel a számára egy-egy problematikusabb latin nyelvi jelenséget (i. h. 23, 47, 54, 72, 74). Lássunk mindkettőre példát: „Vt autem facilius possint pueri assequi, quo pacto pronomina affixa nominibus et verbis adhaereant, primum nomina ipsa placuit seorsum ponere, deinde cum affixis pronomnibus diversi numeri ac personae.” (I. h. 41); „Significationum Aduerbiorum species puer ex Donato petat.” (72).

Jóval távolabbról, de a mi nézetünk mellett szól továbbá a magyar műszavak és meghatározások nagyszámú megjelenése, valamint a grammatika címének megfogalmazása. Sylvesternek a magyar nyelvtannal kapcsolatos műszavai, meghatározásai nemegyszer fordítások — sőt szolgál fordítások! —, nehézkes körülírások, a kedvezőtlen körülmények miatt el sem terjedhettek, mégis jelentősek, mert egy vulgáris nyelv önálló grammatikájának a létrejöttéhez egyengették az utat. — Végül: talán nem véletlen, hogy Sylvester művének címében a grammatika milyenségét meghatározó jelzők sorrendje így alakul: „Hvngarolatina”, azaz „magyar—latin” (vö. Dubois művével: „Grammatica Latinogallica”).

6. Hogy Sylvester nyelvtanában az anyanyelv, a vulgáris nyelv ilyen szerepet kapott, azt — mint már utaltunk is rá — több tényező segítette. A humanista szemlélet, amely — a latin stb. kedvéért — bizonyos teret engedett az anyanyelvnek; a mintaképek: Erasmus, Melanchthon stb. munkássága; a latin, görög, héber nyelv ismerete és ezek „grammatikai” hatása; Sylvesternek magának a filológusi tudós egyénisége, amely a jelenségek vizsgálatában mintegy nem engedte megállni, hanem mindig kerestette vele a megnyugtatóbb megoldást; s utójára, de nem utolsósorban Sylvester végtelen hazaszeretete és anyanyelve iránt érzett büszkesége. Ezek az indítókok egyúttal érvek is nézetünk mellett. Minthogy azonban tárgyalásuk igen megszűre vezetne, de a korábbi kutatók amúgyis szóltak már róluk, csupán a legutóbb említett tényezőknek a grammatikában való tükröződését vesszük egy kissé szemügyre.

Hogy nyelvtanírónk mennyire vonzódott hazájához, szűkebb pátriájához, népéhez, annak többször tanújelét adja grammatikájában is. Büszke például folyóinkra (19), városainkra (20—3), s valósággal ódai magaslatra emelkedik, amikor — a nemek tárgyalása során! — szülőföldjéről: Meggyesaljáról, Szinyérváraljáról, továbbá Sárvárról s Újszigetről, a Nádasdi Tamás jóvoltából felépült új iskoláról stb. ír. *Expressis verbis* ki is mondja, hogy egyáltalán nem szégyelli hazáját: „Neque enim pudet me patriae, non prorsus humilis; cui etsi ipse iusto nequeam ornamento esse, ipsa tamen mihi dedecori non potest esse.” (21.)

És milyen odaadással, ugyanakkor büszke önérettel emlékezik meg Sylvester anyanyelvünkről, amelyet — jellemzően — így emleget: *sermo naturalis, sermo noster hungaricus, nostra lingua, lingua patria* stb. Legszebb és legsajátosabb e tekintetben a ragozható beszédrészek tárgyalása után beiktatott — mondhatnánk — lírai részlet, ahol a *γλωττώμαχια*-ról, valószínűleg arról a nyelvi harcról beszél, amely a vulgáris nyelvek között felemelkedés után megindult, hogy melyik vegye

át a latin vezető szerepét. Szerzőnk azok ellen fordul, akik a magyar nyelvet illetlenül megvetették, sőt bemocskolták. Hangsúlyozza, hogy nyelvünk roppant gazdagsága eddig el volt rejtve számunkra. Most e kincset megtalálva feltárjuk és napvilágra hozzuk, s ha ettől nem vonakodunk, koldusszegényekből egyszeriben dús-gazdaggá válunk („Habuumus thesaurum hunc linguae patriae hactenus absconditum, quem nunc primum repertum eruimus, in lucemque proferimus; quo si frui non recusauerimus, breui [vt spero et opto] ex inopibus diuites euademus abunde.” 75). Rámutat továbbá arra, hogy más nemzetek szerényebb értékeikkel is tetszelegnek, mi néha valóban kiváló tulajdonunkat sem vesszük semmibe.

Egyébként a magyart odaemeli a három jeles nyelv, a héber, görög és latin mellé, azzal, hogy kimondja: a mi nyelvünk éppúgy szabályozható grammatikailag, mint azok („Est enim regulatissima, vt vocant, non minus quam una ex primariis illis, hebraea, graeca, et latina.” Uo.). Grammatikájában — akarva, nem akarva — (ha még nem is teljesen) valójában ezt végzi el. Nem csodálkozhatunk tehát rajta, hogy ettől az érzéstől és önértettől is hajtva, a tárgyalás során minden sűrűn elszakad a latintól, s részben olyan magyar nyelvi jelenségeket vesz számba, amelyek a latinból hiányoznak (l. fentebb), részben igen gyakran utal a mi nyelvünknek a héberrel, göröggel, latinnal megegyezően, vagy éppen velük (különösen az utóbbival) szemben meglevő jelenségeire, értékeire, illetőleg a közöttük tapasztalható különbségre.

Örömmel állapítja meg például — s nyelvünk fejlettségének a jelét látja benne —, hogy a latinhoz hasonlóan a magyarban is egy-egy középfokú melléknév kicsinyítő képzőt kaphat (13). Szembeszáll kedves tanítójával, Melanchthonnal is — aki azt állította görög nyelvtanában, hogy névelő csak a görögben és a németben van —, s önértettel hangsúlyozza, hogy a mi nyelvünkben éppen úgy megtalálható az *articulus*: „Nihil enim dici poterat absurdius, si haec ita accipiantur, vt sentiat, nullam orbis terrae nationum linguam habere articulum nisi germanicam et graecam; habet enim et sermo noster hungaricus, perinde ac graecus.” (27.) Büszkén mutat rá, hogy más szintaktikai elv érvényesül a mi nyelvünkben, mint a latinban (30—1), s hogy mélységesen tévednek azok, akik mit sem gondolnak a mi nyelvünk és a latin közötti különbséggel; bár bizonyos sajátságokban megegyeznek, az egyezések száma századrésze sincs annak, amiben eltérnek egymástól (32). A „Coniugatio” c. fejezet (!) tárgyalását — jellemzően — így kezdi Sylvester: „In verborum coniugationibus diligenter obseruet puer, verba in patrio nostro sermone iuxta aliam atque aliam orationis constructionem varie inflecti.” (58). És valósággal a latin mellé állítja nyelvünket a következő megállapításával: „Quemadmodum enim apud Latinos sunt quaedam particulae indeclinabiles orationis partium, quae apud nos voce carent: ita e contra sunt in nostra lingua, quae latinam vocem non habent.” (72.) (L. még: 13—4, 18—9, 23, 24, 25—6, 30, 47, 76, 78 stb.)

7. Fenti nézetünket — úgy gondolom — támogatják a *Grammatica* előzményei is. Mindenekelőtt Sylvesternek arra vonatkozó utalásai, hogy miért, kiknek s milyen források felhasználásával írta nyelvtanát.

Sylvester fiához intézett ajánlásában (4—5) tájékoztat műve céljáról. Egyrészt arról, hogy ezt a nyelvtant Újtestamentum-fordításához — tehát az anyanyelvre történő fordításhoz! — szánta előtanulmánynak (*προπαιδευμα*). Másrészt hogy praeceptorkodása közben eszmélt rá: szükséges volna a tanulókkal megismertetni a magyar esetek tanát is (sic) és nyelvünk egyéb sajátságait („opus esse institutionis pueris in patria quoque lingua ad pernoscendas casuum doctrinas, reliquamque

linguae proprietatem”), s utal arra is, mennyire hasznos az idegen nyelvet az anyanyelvvél összehasonlítani („ex naturali sermone peregrinum comparare”). — Számkra nem lényegtelen az sem, hogy Sylvester kiknek írta művét. Bár a cím („in usum puerorum”) és az említett ajánlás tanúsága alapján: elemi iskolai tanulóknak, mégis realisabb HORVÁTH JÁNOS véleménye, amely szerint „... magasabb színvonala, görög és héber példái, Donatust bíráló megjegyzése nyilvánvalóvá teszik, hogy a tanítónak szánta” (i. m. 149). — A Grammatica forrásai közül — mint amelyek hozzájárultak az anyanyelv alaposabb tárgyalásához — említsük meg Melanchthon grammatikáját, a héber nyelvtant s a hazai humanista nyelvtani és oktatói hagyományokat.

Az előzményekről szólva nem feledkezhetünk meg Sylvester korábbi munkáiról. Mindkettő előkészület a nyelvtan megírásához, mégpedig oly módon, hogy az anyanyelv is megfelelő szerepet kapjon benne. A Hegendorf Rudimentájához (Krakkó, 1527.) írt tolmácsolatok a névszói és igei paradigmák lerögzítésével, a négy műszókísérlettel, a példákkal (szerzőnk már itt át-átlépi a latin korlátait, pl. a *huius formae*-t így magyarázza: *Abraꝥathw*) az első lépést jelentik nyelvünk jelenségeinek a számbavétele, rendszerezése, sőt szabványosítása felé. A Heyden Sebald-féle „Pveriliv Colloqviorvm Formulæ ...” c. iskolai tankönyvnek (Krakkó, 1527.; csaknem kétszáz éven át kiadták újból és újból!) a magyar anyaga — nem teljesen szó szerinti fordítás lévén — a korabeli társalgási nyelvről nyújt szinte egyedül álló hű képet, s ezzel egyengeti az utat Sylvester nagy műveire.

8. Végül feltevéssünk erősíti Sylvester későbbi munkáinak s egész életművének több sajátosága.

A Grammaticán kívül nagy humanistáknak másik nevezetes, az anyanyelvi műveltség terjesztése szempontjából igen jelentős műve — amelyet ő maga minden valószínűség szerint eredetileg legfőbb munkájának szánt — az „Vý Teftamentū Maĝar nêlweñ ...” c. bibliafordítás (Újsziget, 1541.). Hogy létrejöttében a fordító nemzeti önérzete is közrejátszott, arról egyik Nádasdihoz írt levelének a következő részlete tanúskodik: „Insultabant nobis reliquæ nationes ante aliquot annos, quod cum et Moscii suum haberent in sua lingua evangelium, Hungari non haberent”. (L. ItK. 1893. 91.)

Főként e fordításnak köszönhetjük az első magyar nyelvű stilisztikai tanulmányt (ahhoz csatolva is jelent meg), amelyben Sylvester a biblia példázatos stílusáról, átvitt értelmű szavairól stb. értekezik. Itt is tanítani akar, csak tágabb értelemben. Az a célja, hogy ennek segítségével a „Maĝar nip” jobban megértse a biblia mondanivalóját s nyelvének néhány fontos tulajdonságát. Milyen anyanyelvi önézetről, ugyanakkor éleslátásról tanúskodik az a részlet, amelyben magállapítja, hogy a bibliaolvasónak hozzá kell szoknia az átviteles kifejezőmóddhoz: „Kõñũ kedigleñ hozzá lžokni az mũ nipũknêk, mert nem idegen ennek ez ill'en beřidnek neme. Il ill'en beřiduel naponkid valo lžolãľában. Il inekêkben, kiuãltkippeñ az virãg inekêkben, mellêkben czudãlhattã minden nip az Maĝar nipnek elimjnek êles voltãt az lelilben, mell' nem egêb hanem Maĝar poêlis.” És e tekintetben is odaemeli nyelvünket a héber, görög, latin mellé, rámutatván, hogy sok efféle kifejezésünk egyezik azokéval, sok nem. Hangsúlyozza, hogy ezek minden nyelvnek a sajátjai, nem másíthatjuk meg õket: „Az lžolãľnak moggãt es minden nêlwbem iol meg kell êrteni, es akkippeñ kell lžolni mint minden nêlwbek lãľãfa vaĝon.”

Szinte külön műnek vehetjük azt a számkra igen fontos levelet, amelyet szerzőnk 1547-ben írt Nádasdinak, s amelyben ura kérésére Szegedi Lajos zoltãrfordítását

bírálta meg (I. ItK. 1893. 96—8). Ez mindennél világosabban igazolja, hogy fordítói gyakorlatában szigorú filológiai elveket és szabályokat követett. Elmondja itt, hogyan „szedegette” egybe a helyesen való tolmácsolásnak közönséges és különös törvényeit, s hogyan rendezte el a „loci communes” szerint. Majd csaknem ízekre szedi a fordítás megbírált mondatát, közben pedig — s ezúttal ez a lényeg! — állandóan utal a nyelvtanában mondottakra mint fellebezhetetlen törvényekre („in Grammatica illa nostra ostendimus”; „... ut in praedicta Grammatica nostra idem audimus...”). Tehát Sylvester számára a kikövetkeztetett nyelvtani regulák normát jelentettek.

Ezzel kapcsolatban — most már az egész életműre vonatkoztatva — hadd emeljem ki, hogy említett munkámban részletesen megvizsgáltam, vajon követte-e Sylvester nyelvgyakorlatában a saját helyesírási, szókincsbeli, alak- és mondattani, valamint stilisztikai s nyelvhelyességi (hányszor vet el egyes formákat, mert szerinte azzal csak a „vulgus imperitum” él!) stb. szabályait, s arra a megállapításra jutottam, hogy az esetek nagy részében igen (I. ott).

Nem szóltunk arról, hogy a Grammatica szerzője szinte páratlan disztichonaival bebizonyította: nyelvünk ritmusban, verselésben is versenyezhet a szent nyelvekkel; hogy a mondattani stb. jelenségekről egy második könyvet készült írni (I. CorpGr. 10 stb.); hogy szándékában volt egy külön stilisztika megalkotása is, amelynek egyik fejezete a képes kifejezésmódról, a másik a stílus illőségéről (decorum) szólt volna (vö. BALÁZS: Nyr. LXXXI, 156—8); stb. Összefoglalva mégis megállapíthatjuk: Sylvester nemcsak „felfedezte” nyelvünket, nemcsak megírta első nyelvtanát, hanem jelentős kezdeményező lépéseket tett a magyar stilisztika, a nyelvművelés, továbbá nyelvünk egységesítése, normalizálása terén is.

9. Annak a kimondásával és bizonyításával, hogy bár Sylvester nyelvtana két nyelv grammatikája, de valamelyest a magyar javára billen benne a mérleg, nyilván nem változtatunk nagy humanistánk maradandó művének az értékén, és nem vitatjuk el az eddigi kutatók érdemeit (jelenlegi témánkkal kapcsolatban) sem, — mégis talán közelebb kerültünk a valósághoz és az igazsághoz.

ÜBER DAS WESEN DER GRAMMATIK VON J. SYLVESTER

von

I. SZATHMÁRI

Der Verfasser geht von dem Grundgedanken aus, daß die Erschließung der Wissenschaft vergangener Jahrhunderte in unserer Zeit ziemlich vernachlässigt wird, obschon sich ohne die Erforschung des Vergangenen weder die Gegenwart noch die Zukunft ergründen läßt. Im weiteren stellt er fest, daß J. Sylvester eine glückliche Ausnahme bildet (vgl. J. Balázs: Sylvester János és kora [J. Sylvester und seine Zeit]. Budapest 1958), immerhin wurde es bis jetzt nicht geklärt, ob sein Werk „Grammatica Hvngarolatina” (Sárvár—Újsziget 1539) — das erste Werk solcher Art in Mittel- bzw. Osteuropa schlechthin — eigentlich als eine Grammatik des Lateinischen, oder aber als die des Ungarischen — und in welchem Maße — zu betrachten sei. Es folgt eine Besprechung der bisherigen Ansichten über das Problem, sodann untersucht der Verfasser — auch in quantitativer Hinsicht — jene Abschnitte der Sylvesterschen Grammatik, welche ausschließlich dem Ungarischen oder ausschließlich dem Lateinischen bzw. gleichzeitig beiden Sprachen gewidmet sind. Es werden die unmittelbaren Äußerungen des Grammatikers über seine ungarische Muttersprache bzw. über deren — auch im Vergleich zum Latein aufscheinende — Werte, ferner seine Ratschläge

zum Unterricht und zur Erlernung der Grammatik beider Sprachen angeführt. Anschließend behandelt der Verfasser die Voraussetzungen der Entstehung der Sylvesterschen Grammatik sowie die sonstigen einschlägigen Arbeiten Sylvesters u. dgl. Die Untersuchung hat den Beweis erbracht, die *Grammatica Hngarolatina* sei zwar eine Grammatik beider Sprachen, letzten Endes aber tritt das Ungarische bei Sylvester doch stärker in den Vordergrund. Sylvester war nämlich bestrebt — im Anschluß an die Bedürfnisse seiner Zeit — eher eine lateinische Grammatik mit ungarischen sprachlichen Erläuterungen u. dgl. zu schreiben, aber unter dem Einfluß seiner humanistischen Lehrer, seiner eigenen gelehrten Persönlichkeit und dank seiner Liebe zur Heimat — die nicht zuletzt auch die Liebe zur Muttersprache bedeutet — wich er ab von seiner ursprünglichen Zielsetzung, und sein Werk wurde somit in größerem Maße zur Grammatik des Ungarischen.